

KOGNITIV TILSHUNOSLIKDA BADIY DISKURS

Jabborova Gulhayo Faxriddinovna*Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti,**”Pedagogika va psixologiya” kafedrasi o’qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu tezis bugungi kunda dolzarbligi ortib borayotgan kognitiv tilshunoslikning metod va usullaridan foydalangan holda badiiy diskursning lingvokognitiv tahlilini o'rganishga bag'ishlangan. Kognitiv lingvistikaning asosiy jihatlari, lingvokognitiv tahlil obyekti sifatida qaraladi. Badiiy diskursda tilshunoslikka oid tadqiqotlar keng yoritilgan. Lingvistik kognitiv tahlil badiiy matnning asosiy xususiyatlari, uning tarkibiy qismlari, tushunchalari va tasvirlarini ifodalashning lingvistik vositalaridir. Badiiy matnning lingvo-kognitiv tahlilini ochib berish, tushuncha va obrazlarni ifodalashning lingvistik jihatdan tahlilidir.

Kalit so'zlar: kognitiv tahlil, sintez, badiiy matn, kognitiv lingvistika, taqqoslash.

Hozirgi kunda badiiy diskursni o'rganish tilshunoslik sohasida o'rganilayotgan eng asosiy yo'nalishlardan biridir. Buning sababi, badiiy matnda lingvistik vositalar va tasvirlarni ifodalash sezilarli namoyon bo'ladi. Tasvir bilan bog'liq ma'lum bir hodisa haqida o'qiyotganda, o'quvchi allaqachon nima maqsadda ishlatilganligidan ongsiz ravishda xabardor bo'ladi.

Badiiy matn lingvo-kognitiv tadqiqotlar uchun material sifatida foydalaniladi. Diskurs tahlil usullari tavsif, tahlil va sintez, taqqoslash, umumlashtirish, kognitiv tahlil, lingvistik tahlil qilishdan iborat. Ushbu tezisda lingvokognitiv tahlil ochib bergan tushuncha va obrazlarni lingvistik ifodalash vositalari nuqtai nazaridan badiiy matnning mohiyati “kognitiv lingvistika” tushunchasi va bu hodisaning asosiy jihatlari tavsiflanadi.

Tadqiq etganda, uning vazifalari quyidagicha tartibda tahlil etilishi maqsadga muvofiq:

□ “kognitiv lingvistika”, “lingvokognitiv tahlil”, “matn” tushunchalarining mohiyatini aniqlash;

□ kognitiv tilshunoslik va lingo-kognitiv xususiyatlarni tavsiflash va tahlil qilish;

□ badiiy matnning o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflash;

□ tushuncha va obrazlarni ifodalashning lingvistik vositalarini aniqlash.

Badiiy matnni lingvistik jihatdan lingvokognitiv tahlil qilish masalasi mahalliy tadqiqotchilar O. Honcharuk (Honcharuk 2014), Yu. Kupchishina

(Kupchyshina 2021), M. Movchan (Movchan 2015), L. Petrenko (Petrenko 2020), O.Petrova (Petrova 2016) kabi tadqiqotchilar tomonidan tushuncha va obrazlarni ifodalash vositalari hozirgacha o‘rganilgan. Ularning fikricha, kognitiv va lingvistik tahlildan foydalanish adabiy matnlarni o‘rganishda muallifning maqsadini aniqlash imkoniyatini beradi. Tasvirlar yoki tushunchalarni yaratish uchun ma’lum lingvistik vositalardan foydalangan bo’ladi. Adabiy asarning mazmuni va tasviri standartlashtirilgan bo’lishi kerak.

Xususan, tadqiqotchi M.Movchan o‘zining “Adabiy matn tahlili” asarida badiiy matnni kognitiv tahlil qilgan. Uning fikricha bu uzoq va murakkab jarayondir. Shu bilan birga, matn tahlilining o’zi lingvistik vositalar ishlatilganligini aniqlashga har doim ham imkon bermaydi. Masalan, qo’shimcha tahliliy tadqiqotlardan foydalanish to’g’ri tahlil qilishga yordam beradi. Olim L. Petrenko M. Movchan nuqtai nazariga qo’shilgan holda kontseptni barqaror hodisaning in’ikosi ekanligini ta’kidlaydi. Bu “Konsept tushunchasi va konseptual tahlil” asarida misol tariqasida keltirilgan (Petrenko 2020: 51). Tadqiqotchining ta’kidlashicha, tushunchani ifodalashning lingvistik tahlili murakkab jarayondir, chunki tushuncha turli elementlarga ega bo’lgan ko’p qirrali hodisadir. Shu bilan birga, tushunchalar insonning his-tuyg’ularini, kelib chiqishi va harakatlarini ko’rsatishi adabiy asarlarga xosdir.

Matn mazmunini ochib berish uchun tavsiflash usuli qo’llanilgan. (“kognitiv lingvistika”, “lingvokognitiv tahlil” va “matn”) The Conhecimento & Diversidade bilan bog’liq ilmiy ishlarni aniqlash uchun tadqiqot mavzusi tahlil va sintez usulida qo’llanildi. Tilshunoslikda tushuncha va obrazlar tasvirini solishtirishda taqqoslash usulidan foydalaniladi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirishda umumlashtirish usuli qo’llaniladi. Unda lingvistik vositalar insonning nutqi, xatti-harakatlarini o’zaro bog’lash imkonini beradi. Tilshunoslikda badiiy matndagi tushuncha va obrazlarni ifodalash aks ettirish uchun lingvistik tahlil usuli qo’llaniladi.

Modellashtirish usulida adabiy matn komponentlarining diagrammasini tuzishda lingvistik-kognitiv tahlildan foydalaniladi. Zamonaviy tilshunoslik lingvistik vositalarni aniqlash imkonini beruvchi ma’lum tushunchalar va tasvirlar yordamida adabiy matnni juda faol tadqiq qilmoqda. Xususan, bu orqali badiiy matnning barcha elementlari mantiqiy holatlari ko‘rib chiqiladi va bunda lingvokognitiv tahlildan foydalaniladi.

Shunday qilib, lingvistik va kognitiv tahlil "kognitiv tilshunoslikda tilning o'rnini aniqlashni o'z ichiga olgan matnni o'rganish mexanizmidir" (Golikova 2019: 43). Binobarin, bu muayyan usullardan foydalanish va inson tafakkuri o'rtasidagi munosabatlardagi qonuniyatlarni ochib berish usullari va uning ayrim hodisalarning shakllanishiga ta'sir qiladi. Xususan, lingvistik tahlil hozirgi kunda adabiy matnlarni o‘rganishda ko‘p qo‘llaniladi.

Umuman olganda, matn kognitiv tilshunoslikda tadqiqot ob'ekti sifatida XX asrda batafsil o'rganilishi boshlangan. Buning sababi, kognitiv lingvistika soha sifatida jadal rivojlana boshladi va olimlar

muayyan hodisalarning shakllanishi va inson tafakkuri o'rtasidagi bog'liqlik borligini aniqladilar.

Biroq, kognitiv lingvistika ancha vaqt matnni sifatli o'rgana olmadi. Xususan, 1930-yillarga qadar "matn" tushunchasining o'ziga xos talqini yo'q edi va shunga mos ravishda turli xil matnlar o'ziga xos tuzilishga ega emas edi. Shuni ham ta'kidlash mumkinki, o'tgan asrning o'rtalarigacha matnlarning standartlashtirilgan tasnifi yo'q edi.

Xulosa qilib aytganda, matn bu yozma va tahrirda aks ettiriladigan tugallangan nutq jarayoni bo'lib, muayyan janr yoki turga tegishli, murakkab iboralarga ega, o'zaro bog'langan birliklarni o'z ichiga olgan ettiriladigan tugallangan nutq jarayonidir. Kognitiv tilshunoslikda badiiy diskurs tahlil bugungi kun tilshunosligida muhim jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Goncharuk, O. (2014). *Lingvokognitiv tadqiqotlarda badiiy matn tahlili*. – Moskva: Filologiya nashriyoti.
2. Kupchishina, Yu. (2021). *Kognitiv lingvistika asoslari*. – Sankt-Peterburg: Tilshunoslik markazi.
3. Movchan, M. (2015). *Adabiy matn tahlili*. – Kiev: Universitet nashriyoti.
4. Petrenko, L. (2020). *Konsept tushunchasi va konseptual tahlil*. – Moskva: Lingva Press.
5. Petrova, O. (2016). *Lingvistik konseptlar va adabiy til*. – Novosibirsk: Til va Madaniyat markazi.
6. Golikova, N.A. (2019). "Kognitiv tilshunoslikda tilning o'rni". // *Filologik tadqiqotlar*, №4, – B. 40–45.
7. Conhecimento & Diversidade. (yil ko'rsatilmagan). *Ilmiy tadqiqotlar to'plami*. – <https://example.org>